
KÖNYVSZEMLE

Book review

KOSOVO FÜGGETLEN SZEMMEL FÜGGŐBEN

Kosovski čvor: drešiti ili seći,

(A kosovói csomó: oldani vagy szétvágni?), Izveštaj nezavisne komisije, Hronos, Belgrád, 1990

Már a tavasszal, amikor az Emberi Jogok és a Polgárok Jogi Biztonságának Fóruma, valamint a Jugoszláv Demokratikus Kezdeményezés Egyesülete, népszerűbb nevén az UJDI kezdeményezésére kétszer is kerekasztal-beszélgetést szerveztek a kosovói problémák bilaterális megtárgyalása érdekében, nyilvánvaló volt, hogy a dialógus egyre kevésbé lehetséges, és hogy a szakadék, amely a Kosovón élő népek között tátong, egyre mélyebb, egyre áthidalhatatlanabb. Azonban nem a dialógus, hanem a helyzet vált lehetetlenné, és akármilyen távoli perspektívában is, de a dialógus marad a járható út.

Ennek érdekében a kerekasztal-beszélgetéseket kezdeményező két szervezet indítványozta egy semleges és független bizottság megalakítását, amely objektív, tudományos tények és okfejtés alapján vizsgálná felül a kosovói problémakört. A vizsgálatok eredményét a szeptemberben megjelent *Kosovski čvor: drešiti ili seći?* (A kosovói csomó: oldani vagy szétvágni?) című könyvben összegezték és tették közzé. A független bizottság tagjai Srđa Popović, Dejan Janča és Tanja Petovar voltak, közreműködtek még Ivan Janković, Vesna Pešić, Nataša Kandić és Svetlana Slapšak.

A független bizottság jelentése, ha mai, nemzeti színekben tomboló politikai hétköznapijainkban nem is felismerhe-

tően, de távlatilag tekintve minden bizonnyal mérföldkőnek számít a kosovói helyzet objektív interpretálásában, az általuk javasolt lépések pedig előbb-utóbb napirendre kerülnek a szerbiai politikai szintéren. Vizsgálódásaikat tematikailag először is a szerbek és Crna Gora-iak kivándorlására irányították, mint a kosovói probléma egyik legtöbbször hangoztatott problémakörére. A kivándorlásért való felelősség kérdése azzal a felhanggal vetődik fel, hogy a kivándorlás nem kívánatos, és az albánokat terheli érte a felelősség. Földrajzi, gazdasági és demográfiai adottságait tekintve Kosovo a kifejezetten migrációs területek sajátosságaival rendelkezik. A sajtóban kifejtett propaganda azonban túlméretezte a szerbek és Crna Gora-iak kiköltözését Kosovóról, hiszen a többi jugoszláviai területhez mérten Kosovo lakosságára szinte a legkevésbé jellemző a kitelepülés. A tartományban a népsűrűség 30 százalékkal nagyobb a jugoszláviai, és 28 százalékkal a szerbiai átlagnál. A falusi lakosság száma itt a háború óta 55 százalékkal növekedett, míg Jugoszláviában 10 százalékkal csökkent. Ennek ellenére a lakosság migrációs koefficiense a jugoszláv 410-hez és a szerbiai 421-hez mérten csupán 299.

Annak, hogy a három lehetséges együttélési modell – koegzisztencia,

asszimiláció, dominancia – közül Kosovón a dominancia vált uralkodóvá, kulturális-történelmi háttere van. Hisz a történelem folyamán bárki uralkodott is ezen a vidéken, mindig arra törekedett, hogy leigázza a másik nemzetet, a másik népet, ami persze jó okot szolgáltatott az elnyomottnak, hogy fordulat esetén ugyanolyan intenzitással törekedjen a domináns szerepre. Ez lehet az oka annak, hogy az itt élő népek között az egymásról kialakított negatív sztereotípiák az uralkodóak. A dominancia mint modell a háború után megerősítést nyert egyébként egész Jugoszláviában: a Párt dominanciája, illetve a proletariátus diktatúrája képében. A nemzeti viszonyok tabutémává váltak. Minden ilyen jellegű problémafelvetést nacionalizmusnak bélyegeztek, politikailag éltelték, üldözték és büntették. Az osztályérdek a nemzeti érdek fölött állt.

Kosovón azonban a rendszerbeli nehézségeket további, helyi jellegű problémák fokozták. Többek között a demográfiai tényezők, amelyeknek a bizottság külön figyelmet szentelt. Kosovón az albánok natalitása kétszer akkora, mint a szerbeké, de ennek a ténynek bármiféle politikai magyarázatot tulajdonítani egyszerűen komolytalanság. A valóságban arról van szó, hogy a szerb nők ötször aktívabbak az albán nőknél, akik pedig hétszer többen vannak. Az albán nő az otthonhoz, a családhoz kötött. Ráadásul a kosovói albán lakosság 52 százaléka 20 évnél fiatalabb, tehát az otthonhoz, az iskolához kötődik. Mivel albán iskolák jószerevével csak Kosovón vannak, így az albánok sokkal inkább területhez kötöttek mint a szerbek és Crna Gora-iak, akiknél az anyanyelven való iskoláztatás gyakran szerepel a kivándorlás feltüntetett okai között. A kivándoroltak általában tisztában is vannak azzal – legalábbis a felmérések ezt tanúsítják –, hogy elköltözésük miatt nem elsősorban az albán népcsoport, hanem a politikai tényezők a felelősek. Az adott társadalmi-politikai rendszerben ugyanis egyetlen nemzet vagy népcsoport sem érvényesíthette másként az érdekeit, mint-hogy ideologizálta azokat, majd mozgósította értük a KSZ-t, a politikai hatalmat,

amely minden eszközt a kezében tartott. Kosovón tehát mindkét etnikai csoport ennek a hatalomnak a megszerzésére törekedett, ki-ki saját érdekei érvényesítése céljából. A párhatalom megszerzése lehetővé tette a foglalkoztatás irányítását, szavolta a vezetők kinevezésének jogát, a közvélemény formálásának kiváltságát, általában az államhatalom megszerzésének lehetőségét, tehát az intézményesített elnyomást.

Visszamenőleg statisztikai adatokból is kimutatható, hogyan váltakoztak azok az időszakok, amikor hol a szerbek, hol pedig az albánok voltak fölényben. 1966-ig, Ranković leváltásáig például alig volt albán foglalkoztatottja a kosovói belügyi szerveknek, de annál több följelentés érkezett ezt követően a belügyi szervek viselt dolgaival kapcsolatban. 1988 után erőlyesen fellépnek a demokráciát, egyenjogúságot és szabadságot követelő albán tüntetők ellen, viszont a szerbeket, akik Vllasi halálát követelték és más erőszakos cselekedetekre ösztönöztek, senki sem vonja felelősségre.

A kivándorlás okai között gyakran szerepel a szerbekre és Crna Gora-iakra különböző bűncselekmények formájában gyakorolt közvetlen nyomás is. Mi több, a Politikában megjelenő cikkek és olvasói levelek szerint az az egyik leggyakoribb ok, amit azonban nem csupán az említett szövegek alapos elemzése, hanem több, a kivándoroltak között végzett tudományos körkérdés is megcáfolt. A sajtópropaganda szempontjából azonban, ahogy a bizottság is rámutat elemzésében, éppen az ilyen közvetlen emberi történetek a vonzóak. A rendelkezésre álló bírósági statisztikák alapján azonban kiderül, hogy a bűncselekmény-elkövetők között az albánok részaránya – figyelembe véve a lakosság összlétszámához viszonyított arányukat – kisebb. Még a közvéleményben legnagyobb felháborodást keltő, nemzeti színben tálalt nemi erőszak esetében is megoszlanak az elkövetők nemzeti hovatartozásukat tekintve. A szerb nők ellen több alkalmommal követnek el ilyenfajta bűncselekményt szerb férfiak, mint albánok, sőt lélekszámukat tekintve

az albánok kisebb arányban követnek el effajta bűncselekményt (57,4%), mint a szerbek (37%), hisz a lakosság 81 százaléka albán és csak 13,1 százaléka szerb.

A nyomásgyakorlás hangoztatása eszközül szolgál ahhoz, hogy biztosítsák a támogatást az elnyomáshoz, hogy Kosovo politikai autonómiájának korlátozásához és megszüntetéséhez megteremtsek a szükséges hangulatot, hogy megerősítsenek Szerbiában egy autoritativ rezsimet, méghozzá az elnyomói mentalitás kialakításával, valamint hogy a párt és vezére számára biztosítsák a legszélesebb körű és különleges hatásköröket, végül pedig, hogy peremre szorítsák az ellenzékét, amelyet azzal vádolnak, hogy szétzúzza az uralkodó pártban megtestesülő nemzeti egységet.

Ennek tükrében mindkét fél saját dominanciájának intézményesítésére törekszik: az albánok azzal, hogy Kosovót köztársasággá kiáltják ki, a szerbek azzal, hogy megszüntetik Kosovó politikai autonómiáját. Mindkét lépés ellentétben áll a még érvényes, csak éppen semmibe vett szövetségi alkotmánnyal. Szerbia eszerint anektálta Kosovót, ezáltal pedig a szerb dominancia intézményessé vált. Az eredmény: részben és átmenetileg megszilárdították az anakronisztikus kommunista hatalom megingott és megkérdőjelezett legitimitását Szerbiában, amely programját leszűkítette a kieroszakolt kosovói probléma megoldására. Az elért dominancia azonban ezúttal nem lehet stabil, sem pedig hosszantartó. Márcsak azért sem, mert az albán fél jelentős politikai előnyökre tett szert, amelyeket ki is használ, hogy az intézményesített dominancia ellenére a kosovói kérdést továbbra is nyitva tartsa. Ezek az előnyök: sikeresen tárták a nemzetközi tényezők elé az emberi jogok megsértésének problémáját, volt türelmük kívánni, hogy a szerb fél törje át elsőnek a JSZSZK Alkotmánya által állított alkotmányos-jogi korlátokat, sikerült az összetűzést olyan színben feltüntetniük, mint a sovinszta retorikával élő, történelmileg túlhaladott

kommunista hatalom és a liberális retorikával élő demokratikus erők közötti harcot. Ezáltal két előnyre tettek szert: az egyik a demokratikus folyamatok befagyasztása Szerbiában, a másik Szerbia nemzetközi izolációja.

Mindezek a kérdések messzemenő következményekkel járnak mind az egyik, mind a másik fél számára, hiszen az együttélés szükségyszerűsége rákényszeríti őket az egymás ellen vagy egymás mellett való élet módszereinek felülvizsgálatára. Annak reményében, hogy erre sor kerül, a független bizottság felvázolt néhány szükségyszerű lépést a kosovói felek dialógusának folytatása érdekében. Véleményük szerint a propaganda jellegű hozzáállást fel kell váltania az analitikus módszernek, amit a Politikában megjelentetett, Kosovóval kapcsolatos cikkek és olvasói levelek komplex elemzésével támasztanak alá, amelyekből az információs funkcióval ellentétben éppen a propagandisztikus célzat mutatható ki. Továbbá, a dialógust univerzális szinten, például a politikai kisebbségek jogának védelme keretében kell folytatni, ezzel kapcsolatban pedig ki kell dolgozni a kisebbségek védelmének intézményes, gyakorlati megvalósulását szavatoló rendszert, amely munkában elsősorban a tudományos módszerekre és eredményekre kell támaszkodni (szociológia, demográfia, jog stb.). Az újonnan alakult pártok számára is biztosítani kell a megoldáskeresésben való részvételt, végül pedig a kosovói problémát a Jugoszláviában és Európában végbemenő változási folyamatok perspektívájában (demokratizálódás, európai integráció stb.) kell áttekinteni.

Pillanatnyilag azonban nehéz elképzelni a dialógus bármiféle folytatását, mert a jelenlegi szerb politika elveti a békés megoldás minden lehetőségét: ha a köztársaságon belülről jön, akkor nemzetellenesnek, ha a szövetségből, akkor szerbellenes összeesküvésnek bélyegzi. A független bizottság elemzését éppen az idevonatkozó, mérsékelt hangvételű, ugyanakkor objektív, tudományos elemzésekre támaszkodó megállapításai teszik megdőbbentően időszerűvé min-

daddig, amíg a köztársaságon belül nem tudatosul, hogy a szerb nemzeti érdek, ahogy azt az időszerű szerb politika meghatározza, tálalja és képviseli, nem más, mint egy idejétmúlt párt álcázott érdeke, amely hatalmon akar maradni a leghetetlenebb körülmények között is. Sajnos, a szerbiai ellenzék fenntartás nélkül támogatja a kosovói represszív politikát, márpedig mindaddig nem változik a helyzet, amíg Szerbiában olyan ellenzéki erők nem keletkeznek,

amelyek képesek lesznek elfogulatlanul, reálisan, hosszú távra újradefiniálni a szerb nemzeti érdeket. Csak ezt követően nyílnak meg az út a kosovói problémákról folytatandó dialógus előtt. Ehhez kíván hozzájárulni a Független Bizottság tanulmánya, amely, ha nem is az egész szerbiai ellenzék, de legalább egy részének a fentebb említett törekvését tükrözi.

SPITZER Éva

MAGYAR NÉPRAJZ HATÁRON INNEN ÉS HATÁRON TÚL

Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete.*

Gondolat, Budapest, 1990

Balassa Iván: *A batárainkon túli magyarok néprajza.*

Gondolat, Budapest, 1990

Az 1989-es esztendő jelentős ünnepe volt a magyar néprajztudománynak, százéves évfordulóját ünnepelte a Néprajzi Társaság. Erre az alkalomra több fontos kiadvány is megjelent, mi azonban ezúttal két kiadványt ismeretünk: Kósa Lászlóét és Balassa Ivánét. Az előbbi a néprajz tudománytörténetének monográfiája a kezdetektől a nyolcvanas évekig, az utóbbi pedig a határon túl élő magyarok népi kultúráját veszi számba. A két könyv párhuzamos tanulmányozása azért is izgalmas feladat, mert olvasásuk közben felvetődnek mindazok a kérdések, amelyeket a modern magyar néprajz ezideig még csak részben oldott meg. Vonatkozik ez különösen Balassa Iván könyvére.

Kósa László tudománytörténete négy problémakört vet fel a magyar néprajz központi gondolataként, ezek a következők: saját néprajz – antropológia; történeti érdeklődés – jelenkutatás; kultúravizsgálat – társadalomkutatás; hungarológia – „kis Európa”-elv. Ezek a kérdések a különböző korszakokban más-más formában vetődnek fel, egyesek előtérbe kerülnek, míg másokkal a szakma művelői egyáltalán nem foglalkoznak. A harmincas években a korszak legnagyobb néprajzi

gondolkodói hangsúlyozzák, mily nagy szüksége lenne e tudománynak folyamatosan ható elméletre és módszerekre. 1948-ban Tálasi István úgy látta, hogy az elkövetkező időszakban fog a néprajztudomány igazi eredményeket felmutatni. Négy évtized múlt el azóta, és Kósa László könyvének végkövetkeztetése ismét csak az, hogy a kilencvenes években a tudomány újból válaszut előtt áll. A könyv utolsó mondata kijelentő módban teszi fel a sorsformáló kérdést: „a magyar néprajz a jövőben korszerű és önálló tudomány lesz-e”. Napjainkban tehát helyét keresi a tudomány, a megújulás szükségére azonban már 1972-ben felhívta a figyelmet Voigt Vilmos, amikor a német néprajzban lejátszódott elvi vitákról, eszmei szakadásokról szólt. Hogy mindenképpen szükség van a magyar néprajz szemléletbeli megújulására, azt Balassa Iván könyve is igazolja.

Munkája, *A batárainkon túli magyarok néprajza*, szakmai kihívás is lehet, hisz olyan kérdésekre is választ adhatna, amelyekkel az etnológia eddig nemigen foglalkozott: azzal, hogy hogyan alakul egy népcsoport kultúrája, ha kisebbségi körülmények közé kerül; milyen változásokon mentek át e kultúrák az elmúlt